

JARMALOV REZSŐ

OTROKOCSI FÓRIS FERENC MŰVE A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETRŐL

1699-ben, élete során immár második alkalommal, Otrokocsi Fóris Ferencnek felajánlották a nagyszombati egyetem jogi katedráját. Otrokocsi ezúttal a pár évvel korábbival ellentétben nem mondott nemet, és egészen 1718-ban bekövetkezett haláláig a katolikus egyetemen tanította hallgatóit. Ez az egyébként sem jelentéktelen epizód Otrokocsi életében egészen más megvilágításba kerül, ha figyelembe vesszük, hogy a rimaszécsi tudós élete nagy részében hithű református volt, aki saját eszközeivel igyekezett előbb kiharcolni a katolicizmus feletti győzelmet, majd élete alkonyán azon munkálkodott, hogy elérje a keresztény vallások közötti megbékélést. Otrokocsi élete során húsznál is több könyvet publikált, melyek között voltak egészen rövid imádságos kiadványok,¹ ugyanakkor az *opus magnum* sem hiányozhat, amely Otrokocsi esetében az *Origines Hungaricae*² című, kétkötetes összehasonlító nyelvészeti munka. Dolgozatunk középpontjában az egykori rimaszécsi lelkész kéziratban hiányosan fennmaradt, monumentális egyháztörténete, a *Historia Ecclesiastica Hungarorum* áll. Igyekszünk bemutatni és pontosítani Otrokocsi Fóris Ferenc életútját részben a legújabb szakirodalom, részben új kutatási eredmények alapját. Jelen tanulmány két fő fejezetből áll. Az első részben a már említett Otrokocsi-életút szerepel, majd a másodikban a *Historia Ecclesiastica Hungarorum* kéziratának bemutatásával foglalkozunk. Igyekszünk meghatározni a két fennmaradt kézirat keletkezésének idejét, körülményeit és egymáshoz való viszonyukat.

Otrokocsi rövid életrajza

Otrokocsi 1648 októberében született a Gömör vármegyei Otrokocson (ma: Otročok, Szlovákia),³ majd a sárospataki református kollégium diákja lett. Itte-

1 Otrokocsi, 1682.

2 Otrokocsi, 1693.

3 Ezzel ellentétben néhány életrajzíró (Bod Péter, Horány Elek és Szinnyei József) is egyöntetűen úgy véli, hogy Otrokocsi a mai Szlovákia területén található Rimaszécsen született. Kor- és levelezőtársa, Bél Mátyás szerint a Gömör vármegyei Otrokocs településről származott: „Hinc

ni tanulmányainak befejezése után rövid ideig a szatmári kollégiumot vezette, majd a kor hagyományainak megfelelően külföldi egyetemi tanulmányokat kívánt folytatni. Gömör vármegyéhez fordult segítségért, és annak anyagi támogatásával — öt társával⁴ együtt — 1671-ben, Gisbertus Voetius rektorsága idején beiratkozott⁵ a hollandiai Utrecht református egyetemére, ahol a kor neves tudósai, Franciscus Burmann, Essenius, Johann Leusden és a már említett Voetius voltak a tanárai. Otrókocsi 1672. február 21-én nyilvánosan disputált teológiából a Franciscus Burmann vezette bizottság előtt.⁶

A francia hadsereg 1672 nyarán megszállta Utrechtet, de ezt Otrókocsi és társai már nem várták meg, hanem előbb Amszterdamba menekültek, majd hosszas vándorlás után 1673. június 7-én beiratkoztak a marburgi egyetemre.⁷ Itteni tartózkodásáról nem sokat tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy nem sokáig maradt a német egyetemvárosban, ugyanis a következő évben már mint rimaszécsi lelkészt idézték a pozsonyi vésztörvényszék elé.⁸ Otrókocsit, valamint a hitük mellett szintén a végsőkéig kitartó lelkészeket és tanítókat a törvényszék végül a Nápoly melletti vizekre vezényelte, hogy az ottani gályákon töltsék hátralé-

prodiit celebris ille, non in Hungaria solum, sed apud exteros etiam Franciscus Fóris Otrókocsy.” *Bel*, 2020. 276. p. Czvitinger Dávid szerint Otrókocson született, hiszen cognomenje is Otrókocsi: „Fóris [...] a loco nativitatis Hungariae Otrókocs dicto, cognominatus Otrókocsi.”, *Czvitinger*, 1711. 147. p. A tanulmánynak nem célja a vita eldöntése, de úgy vélem, hogy kortársa, Bél Mátyás, valamint a mindig jól értesült Katona István véleménye nyomhat a legtöbbit a latban. Katona ugyanis szintén Otrókocsi otrókocsi születése mellett áll ki: „Otrókotsi Franciscus a natali pago provinciae Gömöriensis ita dictus, alias Foris appellatus [...]” *Katona*, 1711–1740. 877. p. Talán Bán Imre fogalmazta meg a legfrappánsabban az 1940-ben kiadott *Otrókocsi Foris Ferenc hálaadó és könyörgő imádságai* c. kötet bevezető tanulmányának 29. oldalán: „Gömör megye indítja útnak ezt a sok hányattatásra rendelt élethajót. Nincs különösebb jelentősége annak, Rimaszécsen, vagy Otrókocson született-e.”

4 Horváti Békési János, Kolozsvári Sárospataki István, Selyki Péter, Pányoki Mihály és Pataki István. A hat diák peregrinációjáról ld. részletesebben *Kovács*, 2016.

5 *Beijers, J. L.–van Boekhoven, J.*, 1886. 66. p.

6 Az értekezés nyomtatásban is megjelent Utrechtben: *Disputatio Theologica de Vocatione Abrahami, iuxta locum Genes. 12. vers. 1.2.3.* RMK III. 2600.

7 *Kovács*, 2016. 154. p.

8 A magyarországi ellenreformáció egy rendkívül komplikált és összetett folyamat volt: a trienti zsinattal kezdődő európai konfesszionalizáció kezdetben kevés eredményt hozott Magyarországon, de az alsópapság megerősödésével, a nemes családok katolizálásával, valamint a szerzetesrendek ismételt megjelenésével lassanként új erőre kapott a magyarországi katolicizmus. Az 1670-es években az egyre erőszakosabb protestánsellenes atrocitások is egyre gyakoribbá váltak. Ennek egy kiemelkedő, hírhedt eseménye az 1674. évi „gályarab”-per, amelynek egyik mártírja Otrókocsi Fóris Ferenc volt.

vő életüket. A gályarabperben elítélt protestánsok ügye nagy visszhangot váltott ki a nyugat-európai protestáns közösségben is, akik szorgalmazták az elítéltek megsegítését. Otrokocsiék élénk diplomáciai levelezésekbe kezdtek, hogy kapcsolataikat kihasználva megmeneküljenek szorult helyzetükből. A gályarab prédikátorok közül a tudós rimaszécsi lelkésznek voltak a legbefolyásosabb kapcsolatai, köszönhetően hollandiai tanulmányainak. A rimaszécsi prédikátor és Burman a körülményekhez képest gyakori levélváltásba kezdtek.⁹ Otrokocsi 1675. június 6-án küldte el első levelét két utrechti professzorának.¹⁰ Leveleit nem sokkal később lefordították holland nyelvre és megjelentették nyomtatásban is, ami által Otrokocsi a Holland Egyesült Tartományokkal is megismertette a magyar protestánsok szenvedéseit. Otrokocsi levelére egy hónappal később válaszolt Burman: a háttérben az utrechti professzor már elkezdett puhatólózni a holland parlamentnél a rabok kiszabadítása érdekében, sőt, gyűjtést szervezett és a befolyt összeget elküldte Otrokocsinak.¹¹

1676 februárjában a holland Michiel de Ruyter¹² a nápolyi partokhoz vezényelték a protestáns foglyok kiszabadításának céljából. A holland admirális korának egyik legsikeresebb és legrettegettebb tengerésze volt, így már pusztán jelenlétével, egyetlen ágyúlövés nélkül elérte a gályarabok szabadon bocsátását. Otrokocsi nem feledkezett meg Burmanról, akinek közbenjárása nélkül valószínűleg nem tudtak volna ily hamar szabadulni a gyűlölt gályákról. Otrokocsi a

9 *Bujtás*, 1999.

10 Uo. 46–51. p.

11 Uo. 51–53. p.

12 Michiel de Ruyter (1606–1676) Hollandia későbbi leghíresebb tengeragya 12 évesen, 1618-ban kezdte meg tengerészkarrierjét mint vitorlamester-tanonc. Végigjárva a ranglétrát, részt vett az 1621–1622. évi holland függetlenségi háborúban. Ezt követően három évtizeden keresztül a „civiliszférában” tevékenykedett: előbb egy kereskedelmi hajó kapitánya volt, majd saját kereskedelmi hálózatot próbált meg kiépíteni. 1652-től részt vett a holland-angol háborúban, majd nem sokkal később felajánlották neki a flottaparancsnoki címet. Ezt először visszautasította, de a második holland-angol háborúban (1665–1667) már az Egyesült Tartományok flottaparancsnokaként szolgált. Noha továbbra is sikereket ért el a hadszíntéren (megakadályozta 1672-ben az egyesült angol-francia flotta hollandiai partraszállását), politikai pártállása majdnem az életébe került: a köztársaságot vezető de Witt testvérek megbuktatása után a feldühödött tömeg őt is meg akarta lincselni, de ezt a polgárőrség megakadályozta. A holland trónra III. Vilmos került, és noha de Ruyter többször is felajánlotta lemondását, az új király alatt is megőrizte tengerügyi rangját. Magyarországon 1676. évi haditette révén lett ismert és elismert: de Ruyter volt ugyanis az, aki kiszabadította fogságukból az elítélt gályarabokat. Nem sokkal később egy, a francia flotta elleni tengeri csatában súlyos sérülést szenvedett és meghalt. De Ruyter életútjával kapcsolatban bővebben ld.: *Bitskey–Pusztai*, 2008.

kiszabadulása utáni első, Burmannak írt levelében¹³ (1676. május 7.) tájékoztatta a professzort a terveikről: először Zürichbe mennek, majd Isten segédelmével a kiszabadult prédikátorok egy csoportja Hollandia felé veszi az irányt, hogy köszönetet mondjanak szabadulásukért. Fontos feladatuknak tartják, hogy szenvedéseiket gondosan szerkesztve megírják és a nyilvánosság elé tárják, vagyis a cél „egy érvényes narratívának az elkészítése és kiadása.”¹⁴

Csodálatos megmenekülését követően Otrókoci bejárta Nyugat-Európát,¹⁵ és felkereste tanárait, akik kapcsolataik révén segítettek a gályarabok kiszabadításában. Néhány évnyi Anglia és Hollandia közötti ingázást követően, 1680-ban hazatért szűkebb pátriájába, ahol ismét lelkészként dolgozott. Ekkoriban kezdte el foglalkoztatni az irénizmus, vagyis a vallások közti megbékélés keresése, melynek eredményeként nyomtatásban is megjelentette nézeteit.¹⁶ Otrókoci eleinte azon a véleményen volt, hogy csak az összefogás, azaz a protestáns vallások közötti ellentétek elsimítása lehet az egyetlen járható út a katolicizmus ellenében. Bár a rimaszécsi lelkész immár legalább egy évtizede foglalkozott a vallások közötti megbékélés gondolatával, mégis meglepetést és hívei körében általános megrökönyödést keltett, hogy 1694-ben áttért a római katolikus vallásra.¹⁷ Még ugyanebben az évben adta ki leghíresebb munkáját, a hosszú ideig a magyar összehasonlító nyelvészet alapművének számító, két kötetes *Origines Hungaricae*-t.¹⁸

Katolizálása után Otrókoci eddigi zilált élete sokkal nyugalmasabb mederbe terelődött. Egymás után kezdte el publikálni teológiai témájú értekezéseit; többször is járt Rómában tanulmányúton. Az 1690-es évek második felében egykori „hóhéra”, Kollonich Lipót esztergomi érsek (1695–1707) primási levéltárosnak nevezte ki, és azzal bízta meg, hogy másolja le, dolgozza fel és rendszerezze az esztergomi levéltárak okleveles anyagát. Otrókoci és más jezsuita atyák erejüket megfeszítve dolgoztak az okleveleken és a többnyire XVII–XVIII. századi kútfők másolásán: munkájuk eredménye a középkor és kora újkor kutatói számára ma

13 Bujtás, 1999. 65–69. p.

14 Imre, 2012. 165. p.

15 Járt Svájcban, Oxfordban, és természetesen ellátogatott Utrechtbe is, ahol Czvittinger szerint az egyetemen kapott tanári állást: „circa a. 1678. [...] Hol[landia]e universitates adivit, [...] docendae iuventuti Academiae operam navavit.” Cwittinger, 1711.

16 Otrókoci, 1692.

17 A témáról bővebben: Knapp, 2006.

18 Otrókoci, 1693. Az *Origines*nek a magyar nyelvtörténeti és őstörténeti kutatásokra gyakorolt hatására ld. legújabban Tóth, 2012., különösen: 224–226. p.

is nélkülözhetetlen forrásgyűjtemény, a *Collectio Hevenesiana*.¹⁹ A már említett, 1699-ben kezdődő nagyszombati tanári szerepvállalása mellett, élete utolsó évtizedében ismét az irénizmus felé fordult, ám ekkor már nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint a római katolikus és a református egyházak közötti megbékélést. Bár Otrokocsi Fóris Ferenc valóban kivételes tehetségű és műveltségű tudós volt, vállalkozása kudarcra volt ítélve. Az egykori rimaszécsi református lelkész, későbbi katolikus egyetemi jogtudós élete végéig fáradhatatlanul dolgozott, míg nem 1718. október 1-jén, Nagyszombaton, életének 70. évében eltávozott az élők sorából.

A Historia Ecclesiastica Hungarorum

Bár Otrokocsi Fóris Ferenc fő művének mind a napig a már említett *Originest* tekintjük, nem feledkezhetünk meg kéziratban megmaradt egyháztörténeti munkájáról, mely terjedelmében felülmúlja az *Originest*, míg jelentőségében kétségkívül egy szinten van vele. Noha Otrokocsi művének címe azt sugallja, hogy munkájában a magyar egyház történetéről fog írni, gyorsan kiderül, hogy lényegében egy lineáris időrendben megírt, saját korához közeledve egyre részletesebben bemutatott magyar nemzet-, illetve országtörténetről van szó. Otrokocsi célja minden bizonnyal az lehetett, hogy saját koráig írja meg Magyarország (egyház) történetét, ám a kéziratok teljességének hiánya miatt nem lehet minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy ez végül sikerült-e neki.

Otrokocsi műveltségéről, felkészültségéről, valamint kedvező kutatási lehetőségeiről tesz tanúbizonyságot széleskörű és változatos forráshasználata. A magyar történetírók közül elsőként ő kutatta ki és használta fel a bizánci görög nyelvű kútfőket,²⁰ amely forrásoknak köszönhetően szerzőnk sikeresen azonosított be magyar vezéreket.²¹ Otrokocsi a görög forrásokon kívül felhasználta a nyugat-európai és magyar krónikákat is, valamint a korszak tanulmányozásához

19 Hevenes Gábor számos alkalommal emlegette, hogy folytatni kellene Inchoffer egyháztörténetét Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez az igény kapcsolatban áll Otrokocsi *Historiájával*, de ha érkezett is ösztönzés Hevenesiek felől, a végeredmény, tehát a *Historia Ecclesiastica Hungarorum*, egyáltalán nem Inchoffer folytatása lett Hevenes Gáborról és kutatómunkájáról, ld.: Soós, 2006.

20 T.i. Ióánnész Zónaraszt, Kedrénoszt és Ióánnész Szkülitészst.

21 Ezek a híradások a X. század közepén megvalósult bizánci magyar követjárásokra vonatkoznak. A követjárások a X. századi történelmünk tekintetében rendkívül fontos adatok, kiemelten foglalkozik velük a korszak kutatása. Bővebben ld. Tóth, 2016. 110–114. p.

megkerülhetetlen forrásokat, úgymint Aventinust, Baroniust, Laziust és természetesen Inchofert. Otrokocsi felkészültségére jellemző, hogy bár rengeteg forrást felhasznál, ezekhez kritikusán áll hozzá.²² Ez a fajta forráskritika végigkíséri az egész művet, amelynek köszönhetően egy rendkívül alapos, rengeteg adattal és elsődleges forrással megtámogatott magyar történet jelenik meg az olvasó előtt. A mű szerkesztésére nem elsősorban az időrendiség a jellemző — noha természetesen igyekszik az események történésének sorrendjében haladni —, hanem a problémaközpontúság. Otrokocsi egy-egy fontosabb kérdést, forrást jár körül igen alaposan, és így halad tovább a magyar történelmen.

A Historia Ecclesiastica Hungarorum kéziratai

Kulcsár Péter a lelőhelyjegyzékében²³ a *Historia Ecclesiastica Hungarorum* három kézirataról ír, ám dolgozatunk csupán a jelenleg is fellelhető két kézírral foglalkozik. A Kulcsár által hozott harmadik kézirat, mely szerint az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdonában volt, mára elveszett.²⁴

22 Alaposságára és forráskritikájára remek példa, amikor Kedrénosz idézi először görögül: „τὸ δ' αὐτὸς τοῦτο καὶ κατὰ Φράγγων ποιῆσαι διανοηθεὶς καὶ ἀλοὺς ἀνεσκολοπίσθη ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ βασιλέως αὐτῶν.”, majd ezt saját szavaival lefordítja görögül kevésbé tudó olvasói számára: „Hoc est: Quod idem contra Francos tentans, captus, et ab eorum rege Ioanne in palum affixus est.” Végül pedig felhívja a figyelmet Kedrénosz (vagy valaki más) hibájára: „Hic in mentione Ioannis manifestus est error, sive ab ipso CEDRENO, sive ab aliquo exscriptore commissus. Nullus enim rex illo tempore sive Francorum Occidentalium, sive Francorum Orientalium, ac totius Germaniae (hoc est imperator) hoc nomine fuit insignitus.” *Otrokocsi Főris Ferenc: Historia Ecclesiastica Hungarorum ms. P (Kaprinay A19), 130–132. Vö. még Tóth, 2016. 112. p.*

23 *Kulcsár*, 2003. 381. p.

24 A Palkovics György főegyházi könyvtárnok 1811-ben készült összeírására támaszkodó és 1882-ben a Magyar Könyvszemlében megjelent, a főegyházi könyvtár kéziratait bemutató jegyzék szerzője szerint Otrokocsi *Historiájának* ezen kézirata már 1811-ben sem volt meg. Ugyanitt Palkovics állítja, hogy korábban látta a Könyvár Batthyány-gyűjteményében: „NB. Non exstat in hac Bibliotheca amplius Franc. Foris Otrokocsy Historia Ecclesiastica circiter ad seculum XIII. producta quam hic vidi ante Installationem Batthyanam.” *Id. Csontosí*, 1882. 335. p.

A bécsi kézirat

Kulcsár első helyen említi a bécsi Nationalbibliothekben Cod. 8591–8600. szám alatt található kéziratot, mely Kr. u. 325-től kezdve dolgozza fel a „magyar” egyháztörténetet, és az 1473. évnél szakad meg. E kézirat a legnagyobb terjedelmű a három közül, ám sajnos így sem teljes. Otrokocsi autográf írása 10 vaskos kötetten keresztül viszi párhuzamosan a magyar egyházi és világi történetet, míg meg nem szakad a tizenegyedik kötet végén a már említett évnél. E paradoxon magyarázata csupán annyi, hogy a negyedik kötet sajnos nem lelhető fel. A kötetek tulajdonképpen a szerző által letisztázott, illetve utólag ugyancsak a szerző által javított szövegváltozatnak tekinthetők, ugyanis Otrokocsi utólag bele-belejavított a már elkészült szövegbe. Olykor csak egy-két szót, máskor egész szövegrészeket húzott át, vagy éppen toldott be keresztben, alulról felfelé a marginálison.²⁵ Azt a felvetést, hogy a rimaszécsi tudós utólag javította a már letisztázott művet, nemcsak a fentiek bizonyítják, hanem az is, hogy jól kivehető a javított szövegek tintájának az eredetitől eltérő színe. Maguk a kötetek eléggé kis méretűek: 16×11 cm a nagyságuk; a belső tükrös 14×7 cm. A kéziratot tartalmazó papírok kötetekbe való rendezése is meglehetősen sajátos, ugyanis egy-egy kötet nem az éppen tárgyalt év eseményeinek lezárultával ér véget, hanem ahogy az több kötet esetében is előfordult, a mondat két része a két egymást követő kötet első, illetve utolsó szavai. Noha a bécsi könyvtárban őrzött köteteket egészen bizonyosan nem Otrokocsi akarata szerint osztották be, (hiszen nem is tudunk arról, hogy a szerző adott-e valaha is a szerkesztésre vonatkozó irányelveket), az alábbiakban a jelenleg fennálló állapotot fogjuk ismertetni, vagyis kötetek szerint mutatjuk be annak tartalmát.

25 Ez úgy kell elképzelni, hogy 90 fokkal elfordította a kötetet és így írta oda a kiegészítéseit.

A Historia bécsi kéziratának kötetei

kötet	jelzet	kezdő év	kezdő eseménysor	záró év	záró eseménysor	összesített oldalszám
1.	Cod. 8591.	325	Niceai zsinat	997	Géza fejedelem halála	560
2.	Cod. 8592.	1000	István megkoronázása	1095	László halála	736
3.	Cod. 8593.	1095	Kálmán trónra lépése	1213	Gertrúdisz meggyilkolása	508
5.	Cod. 8594.	1270	V. István trónra lépése	1333	Károly Róbert uralkodása	640
6.	Cod. 8595.	1333	Károly Róbert uralkodásának utolsó harmada	1382	Nagy Lajos halála	799
7.	Cod. 8596.	1382	Mária királynő megválasztása	1410	Zsigmond német-római császárrá való választása	521
8.	Cod. 8597.	1410	Luxemburgi Zsigmond uralkodásának második fele	1439	Albert halála	720
9.	Cod. 8598.	1439	I. Ulászló Magyarországára érkezése	1448	Hunyadi János törökellenes harcai	550
10.	Cod. 8599.	1448	Rigómezei csata	1459	György, cseh király 1458. évi oklevele	508
11.	Cod. 8600.	1459	Raynaldus az 1459. évről	1473	Bonfini Kinizsi Pálról	478

Az első évszám és esemény, amelyet Otrokocsi megemlít munkájában, ahogyan az táblázatunkban is látható, valójában a 325-ben megtartott niceai zsinat, de itt még nem *hungarusokról* beszél, hanem szkitákról. Az első kötetben 347-től, a sardiai zsinattól kezd el leírni a magyar egyház történetét, amikor is a zsinatról fennmaradt írásokban először jelennek meg a „magyarok” mint Pannoniában és Daciában élő nép. (Otrokocsi nyilvánvalóan téved abban, hogy *hungarinak* nevezi az abban az időben a Kárpát-medencében tartózkodó „szkita” származású szarmatákat.) Ha megvizsgáljuk a különböző kötetek terjedelmét, látható a harmadik kötet viszonylagos kurtasága, ugyanakkor erre is van magyarázat: hiszen bár a XII. században sem volt fontos események híján a Magyar Királyság, fontos kiemelni, hogy a XII. századra vonatkozóan Otrokocsinak egyszerűen nem volt elegendő forrása sem. A XIV. századi krónikaszerkesztmény nagyon szűkszavú a fent említett évszázaddal kapcsolatban: III. Istvántól egészen II. Andrásig szinte csak a királyok trónra lépését, valamint halálukat említi. Szembe tűnő a negyedik kötet hiánya: sajnos az 1213 és 1270 közötti zivataros évek eseményeinek, a tatárjárasnak és az azt követő újjáépítésnek az elbeszélése nem maradt fenn. Noha nem sokkal korábban azt állapítottuk meg, hogy Otrokocsi nem tagolta a kéziratot, olybá tűnik, hogy az Árpád-ház kihalása²⁶ mégis elég jelentős esemény volt a szemében ahhoz, hogy az I. Károllyal kezdődő vegyesházi királyok korát már egy új oldalon kezdje.

Természetesnek tekinthető, hogy ahogy közeledünk az időben Otrokocsi korához, úgy egyre több fennmaradt elsődleges és másodlagos forrás állt a szerző rendelkezésére, ezért növekszik a kötetenkénti terjedelem, ezzel arányosan pedig csökken a kötetekben feldolgozott időintervallum.

Láthatjuk, hogy a fennmaradt tíz kötet terjedelme több mint 6000 oldal, ám nem szabad elfelejteni, hogy ezek elég rövidek: mindössze 600 leütés oldalanként. Amennyiben a manapság szokványosnak mondható 3000 leütés/oldallal számolunk, akkor megállapítható, hogy a bécsi kézirat körülbelül 1200 oldalt tesz ki. Ez már önmagában is nagy szám, ám ha még azt is hozzávesszük, hogy Otrokocsi minden valószínűség szerint saját koráig szerette volna megírni a magyarországi egyház történetét, akkor a teljesen elkészült mű végső terjedelme ennek a számnak a háromszorosa is lehetett. Galla Ferenc kéziratban fennmaradt tanulmányában²⁷ megemlíti Otrokocsinak a *Sacra Congregatio de Propaganda*

26 Cod. 8594. 346. p.

27 Galla, 1998.

Fidéhez 1714-ben írt kérvényét.²⁸ Galla azt írja a *Historiáról*, hogy szerzője, Otrókoci „a magyarok megtérésétől koráig szövi az eseményeket.”²⁹ Az mindenesetre tény, hogy Otrókoci hatalmas tudással, olvasottsággal bírt, továbbá minden tárgyi és nem tárgyi feltétel³⁰ adott volt számára, hogy véghez vigye e monumentális mű megírását.

A Péterffy-kézirat

A fentiekben bemutatott, Bécsben őrzött kéziraton kívül létezik még a műnek egy jelentős terjedelmű példánya. E kézirat a Budapesti Egyetemi Könyvtárban található és a 325., valamint az 1332. év közötti eseményeket mutatja be.³¹ A másolat Péterffy Károly, a kiváló jezsuita egyháztörténetíró kérésére készült,³² aki felhasználta Otrókoci e munkáját (is)³³ fő egyháztörténeti művében, a *Sacra Conciliában*.³⁴ A Kaprinay-gyűjtemény „A” sorozatának 19. kötetében a másoló

28 A levéltárban Otrókoci hét levele is fennmaradt 1714-ből, köztük egy olyan kérvény, amit a január 9-i ülésre nyújtott be. Galla valószínűleg ezt a levelet látta. Sajnos az 2020-as év ismert történései miatt nem volt lehetőségünk személyesen felkutatni és megtekinteni e leveleket. Amint a körülmények lehetővé teszik, azonnal pótolni fogjuk e mulasztást.

29 *Galla*, 1998. 200. p.

30 Az Esztergomi Székesegyház káptalani könyvtára a rendelkezésére állt Nagyszombatban, továbbá többször is elutazott Rómába, ahol bejárása volt a Vatikáni Archívumba. Otrókoci több alkalommal is hivatkozik a Vatikáni Levéltárban fellelhető kéziratokra. Erre egy példa VIII. János pápa 814 körül írt levele I. (Jámbor) Lajos fiához, II. (Német) Lajoshoz, mely a Péterffy-féle kézirat 51. oldalán található: „Rebus Hunnorum ecclesiasticis lux aliqua pro hoc tempore affulget etiam ex Epistola quadam Ioannis Papae VIII. ad Ludovicum filium Ludovicii Pii regem Germaniae circa annum Domini 814. data. Exstat insigne eius fragmentum in manuscripto annorum circiter sexcentorum Codice (Biblioth. Vatic.) [...] [Cod. M. S. n. 1363. Vatican.]

31 EKK Kaprinay-gyűjtemény A19–A20.

32 „Stephani Kaprinai collectaneorum MSc A Tomus XIX. Complectens Historiam Ecclesiasticam Hungarorum nondum editam a Francisco Foris Otrokotsi converso ministro Calviniano, ac postea praebendo (praebendario?) a patre Carolo Péterfi describi curatam.” (EKK ms. Kapr. A19. p. 1.)

33 Rövid bevezetőjében Péterffy megemlíti, hogy művében támaszkodott Otrókoci műveire, igaz, csak az *Originest* nevezi meg: „FRANCISCI FORIS OTROKOCZY Origines Hungaricae eiusque opuscula complura.” Id. C. Péterffy, 1742. p. II. Ad Lectorem b.) lábjegyzet.

34 A Péterffy-féle felhasználást kellően alátámasztja a *Sacra Concilia* 65. oldalán található n.) jegyzet, ahol Péterffy összefoglalja Otrókoci okfejtését az ott idézett 1169. évi oklevéllel kapcsolatban. Vö. EKK Kaprinay A20 48–49. p.

502 oldalon keresztül írja át a *Historia Ecclesiastica* első két kötetét, míg a gyűjtemény 20. kötete dolgozza fel Otrokocsi egyháztörténetének harmadik és ötödik kötetét 294 oldalon, ahol a már említett 1332-es évnél megszakad. Látható, hogy a Péterffy-féle kéziratban sincs meg a negyedik kötet, így valószínűsíthető, hogy e kéziratot a jelenleg Bécsben őrzött példányról másolták. A Péterffy-féle kéziratot nem egy, hanem két kéz írta: a gyűjtemény 20. kötetének 40. oldalától veszi át egy másik kéz a munkát. Az írnokok sok időt szenteltek a másolásra, hiszen rendkívül jól olvasható, kiválóan megszerkesztett kéziratot alkottak. Egyetlen hiányosságának az tekinthető, hogy míg Otrokocsi nemcsak tökéletes precizitással idézte az általa hivatkozott műveket, hanem aláhúzással is jelölte a citátumokat, addig Péterffy, illetve másolója ezt a segítséget nem adta meg az utókornak.

Említésre méltó még, hogy Pray György is elég fontosnak tartotta Otrokocsi egyháztörténeti munkáját, ezért utasításba adta, hogy bizonyos részeket kivonatoljanak számára.³⁵ Tanulmányában Knapp Éva ismerteti e kézirat lelőhelyét, valamint azt, hogy mely részeket használta fel a kivonatoló Pray számára.³⁶ Mivel a kivonatok közül igen sok az 1332. év utánra esik, ezért ez további bizonyíték arra, hogy a másoló az Otrokocsi-féle autográf bécsi kéziratot használta fel.

A két kézirat datálása és egymáshoz való viszonya

A két fennmaradt kézirat bemutatása után igyekszünk fényt deríteni arra, hogy ezek mikor is készülhettek, valamint, hogy milyen viszonyban állnak egymással. A Bécsben található autográf kézirat esetében viszonylag könnyű megállapítani azt, hogy mely időpont előtt *nem* kezdhette el megírni a *Historiát*. Úgy vélem, hogy Otrokocsi e művét bizonyosan nem katolizálása előtt kezdte el írni, ugyanakkor az is bizonyos, hogy már felekezetváltása előtt is foglalkoztatta a gondolat egy magyar egyháztörténet megírásáról. Saját bevallása szerint³⁷ ugyanis 1691.

35 Coll. Pray. I. kötet. nr. 57. fol. 61–80.

36 Knapp, 2006. 216. p.

37 Otrokocsi, 1693. praefat. V–VI. Ne felejtjük el ugyanakkor azt sem, hogy a katolikus hitre való áttérése után már egykori ellensége, Kollonich Lipót kinevezésekor az érseki levéltár munkatársa, ahol többek között a levéltár okleveles anyagának feldolgozása is a feladata volt. Nem kizárt, hogy Otrokocsi motivációját a *Historia* megírására Kollonich Lipót is fokozta. Ugyanakkor erre jelenleg nincs bizonyítékunk. Soós István Kishevesi Hevenesi Gáborról szóló tanulmányában így fogalmaz: „[Kollonich Lipót] primási levéltárást, Otrokocsi Fóris Ferencet azzal bízta meg, hogy másolja le az esztergomi érseki és káptalani levéltárak okleveles anyagát, és rendezze meg az.” Ld. Soós, 2006. 17. p.

évi oxfordi tartózkodása során John Mill (1645–1707), a Szent Edmund Aula teológus doktora és prefektusa azt javasolta neki, hogy írja meg a magyar egyház történiáját.³⁸ Otrókosi azt válaszolta, hogy amint ideje engedi, nekiáll a nagy műnek. 1694-ben azonban áttért a katolikus hitre, és szinte egészen bizonyos, hogy az *Origines* 1693. évi kiadása és a következő évben történő felekezetváltása közötti pár hónapban nem állt neki egy ilyen nagy terjedelmű munkának. Elképzelhető ugyanakkor, hogy a fentebb már említett római tartózkodása során,³⁹ ha nem is kezdte el írni, de az itt fellelhető forrásokat már elkezdte kigyűjteni nem sokkal később megírandó munkájához.

Knapp Éva Galla Ferenc fentebb említett tanulmányára támaszkodva úgy véli, hogy Otrókosi 1714-ben elkészült egyháztörténetével és kiadásra ajánlotta fel.⁴⁰ Galla és Knapp Otrókosi egyik 1714-ben kelt olasz nyelvű levelére hivatkozik, amelyet a Hitterjesztés Szent Kongregációjának Rómában működő történeti levéltárában őriznek.⁴¹ Úgy véljük azonban, hogy Galla szavai nem utalnak arra, hogy Otrókosi kiadásra ajánlotta volna fel a kéziratban lévő *Historiát*. Rómába menetelének célja saját anyagi helyzetének biztosítása volt, és csak azért említi a *Historiát*, hogy kérvényét megfelelően támogassa a katolicizmus szolgálatában írt már meglévő és még készülöben lévő munkáival. Az 1714-ben már elismert katolikus tudósak, a Nagyszombati Egyetem megbecsült professzorának nem kellett volna Rómaig mennie és ott kiadásra felajánlania munkáját, mivel koráb-

38 *Fallenbüchl*, 1899. 289. p.

39 T. i. 1697-ben.

40 *Knapp*, 2006, 215. p. „A Sacra Congregatio de Propaganda Fidehez címzett, 1714-ben kelt már hivatkozott levelében kéziratai közül kiadásra ajánlotta fel a *Historia Ecclesiastica Hungarorum c. munkáját*.”

41 *Galla*, 1998. 200. p. „Az 1714. január 9-i üléshez kérvényt nyújtott be, amelyben előadta, hogy rendkívül súlyos és különleges okok kényszerítették arra, hogy előrehaladott kora, az utazás és az országhatárok lezárása okozta nehézségek ellenére Rómában megjelenjen: addig kiadott műveinek számát szeretné új kiadványokkal szaporítani, mert »belső hivatásának óriási ösztöne és Isten dicsőségének és a Szent Katolikus Egyház ügyei előmozdításának állandó tüze ösztöklötte«. A magyar kamara a hazát ért csapások miatt megvonta tőle a Ferdinand-alapból járó csekély évi 300 forintot úgy, hogy a hátralékok már meghaladták az 1100 forint összeget, amit soha sem kap meg, végső szükségében kéri a Kongregációt, hogy enyhítsen sorsán. Előadta, hogy minden munkájában az ellenfél meggyőzésére törekszik, kéziratban lévő különféle munkái közül kiemelte a *Historiae Hungarorum Ecclesiasticae* címűt, amely a magyarok megtérésétől koráig szövi az eseményeket, néhány kiadványát, mint a *Restitutio Israel*, *Antiqua Hungarorum Religio*, *Opusculum de mediis vitae salubriter prolongandae cum annexo eidem de Sancto Joseph Patriarcha* címűeket felajánlotta a Kongregáció házi papnevelője és főiskolája, a *Collegium Urbanum* könyvtárának.”

ban is ki tudta adni műveit, leginkább Nagyszombatban, kisebb számban Bécsben. Az azonban egészen bizonyosnak tűnik, hogy Otrokocsi nem⁴² a jelenleg Bécsben őrzött kéziratról tett említést a Kongregációhoz írt kérvényében. Otrokocsi tovább dolgozott a *Historián* valószínűleg haláláig, de 1717-ig egészen bizonyosan. A kilencedik kötet 38. oldalának versóján ugyanis a főszövegben, nem utólagos betoldásként említi meg az 1717-es évet,⁴³ így ez a kézirat nem lehetett kész 1714-ben. A fentiek tükrében nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy Otrokocsi be tudta fejezni egyháztörténetét a halála előtt.

A jelenleg Bécsben őrzött kézirat tehát bizonyosan nem pontosan azonos azazal a verzióval, amelyről 1714-ben említést tett a Sacra Congregatiohoz írt kérvényében, továbbá meggyőző érvek bizonyítják, hogy Otrokocsi valószínűleg élete végéig csinosíttatta egyháztörténetét, ezért érdemes megvizsgálni e dokumentum további sorsát. Az felettébb valószínű, hogy a rimaszécsi lelkész 1718-ban bekövetkezett halála után a kézirat egy ideig Nagyszombatban maradt, ahol Otrokocsi nagy tisztelője, a jezsuita Timon Sámuel is könnyedén hozzáférhetett, hiszen *Imagójában* hivatkozik Otrokocsi kéziratban maradt egyháztörténetére.⁴⁴ 1731. március 11-én e kézirat azonban szinte biztosan Kassán volt, mivel Timon Sámuel saját kezű megjegyzéseket írt a marginálisra a 8. kötetben több helyen is, s egy alkalommal datálta is saját megjegyzését.⁴⁵ Azt, hogy ezek után mikor és milyen úton jutott el a kézirat Bécsbe, egyelőre nem sikerült feltárni. Az mindenestre több mint valószínű, hogy Otrokocsi kézirata Timon 1736. évi halála után — talán Péterffy Károly kérésére — Pozsonyba került, ahol Péterffy utasítást adott annak másolására.

A Kaprinay-gyűjtemény 19. és 20. kötetében megtalálható, Péterffy Károly által készíttetett kézirat egy korai másolat lehet, hiszen Péterffy 1741–1742-ben adta

42 Pontosabban: nem a jelenlegi formájában fennmaradt kéziratról van szó.

43 Ego de dicto Franciscano successu temporum, (scil. an. D. 1717) consului etiam Reverendum Patrem Nicolaum Affrai (Transylvanum) Ord. S. Franc. emeritum Provinciale (Provinc. S. Mariae,) qui etiam recognovit illum fuisse Abithonatum (?) ad memoratas partes: fassus etiam est, se novisse olim, quendam episcopum Nester-Albensem, qui in Transylvania diem obiit. Ld. ms V. tom. IX. p. 38.

44 Timon, 1733. 362–366. p. Vö. Tóth, 2016. 112. p.

45 „Notavit P. Timon 1730. 11. Martii. Nimis diu illae sedes vacassent et sequentes reges in suis diplomatis (sic!) omiserunt penitus Episcopatus Dalmaticos, tamquam Coronae Ungaricae subtractos. Resuscitavit autem eos post annum 1600. Cancellaria, nescio quo iure? Archiepiscopatus nulli conferre ausa, putant contra Haereticos (?) plures ferre possent.” Ms. V, VIII. kötet, p. 309v. Továbbá: „Posterioribus temporibus fuit Szitsi denominata.” Ms. V, VIII. kötet. p. 353r.

ki a *Sacra Conciliát*, amelyhez felhasználta Otrókoci *Historia Ecclesiasticáját*, majd nem sokkal később, egészen fiatalon, 1746-ban elhunyt. Sajnos a már említett 8. kötetig nem jutott el a másoló, vagy legalábbis jelenleg nem fellelhető a másolat, így azt nem tudjuk, hogy a másolók jelölték-e Timon széljegyzeteit vagy sem. Mindenesetre valószínű, hogy a Péterffy-féle másolat az 1730-as évek második felében készülhetett, amikor Péterffy Károly immár Bécsből visszatérően ismét Pozsonyban tevékenykedett.⁴⁶ Egy 1735 utáni másolást erősít meg egy bejegyzés a marginálison, amelyben a másoló hivatkozik Timon Apor Péterhez 1735-ben írt leveleire.⁴⁷ Összehasonlítva a két kéziratot, szinte bizonyosnak vehető, hogy a Péterffy-kézirat a jelenleg Bécsben őrzött kézirat nagyrészt hű másolata. Erre enged következtetni, hogy a Kaprinay-gyűjteményben található manuscriptumnak ugyanaz a felosztása, mint az Otrókoci által írt bécsinek, továbbá, hogy e későbbi másolatban sem található meg az elveszett negyedik kötet, amely többek között IV. Béla uralkodását dolgozza fel. Emellett a Péterffy által megbízott másolók hűen átveszik az Otrókoci által utólag végrehajtott módosításokat, legyen az szövegbetoldás, átírás, vagy éppen szavak, mondatok, szövegrészek kihúzása.⁴⁸ Így tulajdonképpen a Péterffy-kézirat jelentős részben az Otrókoci-féle autográf munka tisztázatának tekinthető.

A két kézirat egy-egy locusának mélyebb elemzése után azonban korábban úgy véltük, hogy megfontolandó egy esetleges új, eddig ismeretlen kézirat (X) beemelése a szöveghagyományba. Az *Historia* első kötetének 3–4. fejezetében ugyanis a Péterffy-kéziratban egy olyan szövegrészre bukkantunk, amely először nem volt megtalálható az autográf és a Péterffy-kézirat alapjának tekintett bécsi kéziratban. Az alaposabb vizsgálat során azonban feltártuk, hogy mindössze anynyi történt, hogy a Péterffy-féle kézirat egyik másolója elkeverte a lapokat, és rossz sorrendben másolta az Otrókoci-autográfot.

46 Vö. Szinnyi, 1905. 865–866. p.

47 „Vide de episcopatu Milcoviensi quatuor epistolas Pater Timon ad Baronem Petrum Apor imprestas Cassoviae, 1735.” ms. P, 246.

48 A teljes szövegrészek kihúzására kiváló példa a bécsi-kézirat 25v–26r-án található módosítás, amelyet a Péterffy-féle kézirat másolója átvett. „Possiderunt autem illas sedes iam memoratas, dicti Hunno-Abares per trecentos ferme annos ut ex eodem Aventino (loco citato) patet. [26.r] in professione eidem fidei: quod ex iis, quae superiori capite in medium (?) protulimus, facile nobis persuadere possumus. Coeptam sub Carolo Magno, qui an. D. 814. vita hac defuncto, religio fidei Christianae inter Hungaros partim novam plantationem, partim restaurationem, ulterius etiam post obitum Caroli (anno Domini 814. vita defuncti) continuatam fuisse [...]” A kiemelt részeket Otrókoci kihúzta saját autográf kéziratából. A Péterffy-kézirat 22. oldalán a másoló nem jelenítette meg az Otrókoci által kihúzott részeket.

Dolgozatunk célja Otrokocsi Fóris Ferenc nem hétköznapi, sorsfordító eseményektől nem mentes életútjának bemutatása volt a már meglévő kutatások, és a legújabb kutatási eredmények által. Igyekeztünk ismertetni az egykori gályarab református prédikátor életének főbb eseményeit, melyek hatással voltak azon döntésére, hogy megírja a talán fő művének szánt nagy magyar egyháztörténetet. Tanulmányunkban részletesen bemutattuk, és egymással összevetettük a két, töredékesen fennmaradt kéziratot, és bebizonyítottuk, hogy a későbbi, Budapesten őrzött kézirat a jelenleg Bécsben található, autográf kézirat hű másolata. Sajnálatos módon Otrokocsi ezen kiváló és igen terjedelmes műve nem maradt fenn teljességében, ámde nem adhatjuk fel a reményt, hogy a mű jelenleg lappangó kötetei egyszer napvilágra kerülnek.

Felhasznált irodalom

- Bán*, 1943. *Bán Imre*: Otrokocsi Fóris Ferenc házassági tragédiája. In: Egyháztörténet 1. (1943) 229–232. p.
- Bartók*, 1860. *Bartók Gábor*: Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története. Szatmár, 1860.
- Beijers, J. L.–van Boekhoven, J.*, 1866. *Beijers, J. L. és van Boekhoven, J.* (Szerk.): Album Studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI–MDCCCLXXXVI. Utrecht, 1886.
- Bel*, 2020. *Bel, Matthias* (Bél Mátyás): Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus sextus, in quo continentur... Comitatus Abaujváriensis, Gömöriensis, Thornensis et Borsodiensis. Szerk. Tóth Gergely; a szöveget gondozta: Benei Bernadett, Gőzsy Zoltán, Jarmalov Rezső, Tóth Gergely, Tóth Péter. Bp., 2020.
- Benczédi*, 1974. *Benczédi László*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666–1668). In: Történelmi Szemle 17. (1974) 596–630. p.

- Benczédi*, 1975. *Benczédi László*: A prédikátorperek történeti háttere: A lipóti abszolutizmus adó- és valláspolitikájának összefüggései. In: *Theológiai Szemle* 18. (1975) 199–206. p. és 18. (1975) 264–267. p.
- Bitskey–Pusztai*, 2008. *Bitskey István és Pusztai Gábor* (Szerk.): Michiel de Ruyter és Magyarország. Debrecen, 2008.
- Bozzay*, 2002. *Bozzay Réka Kornélia*: Debreceni diákok a leideni egyetemen a XVII. században. In: *Debreceni Szemle* 10. (2002) 307–316. p.
- Bozzay*, 2007. *Bozzay Réka Kornélia*: Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden (1595–1796), Debrecen, 2007. (kézirat)
- Bujtás*, 1999. *Bujtás László Zsigmond*: A gályarab prédikátorok és Frans Burman levélváltása (1675–1676). In: *Lymbus Művelődéstörténeti Tár* (1999) 35–74. p.
- Cwittinger*, 1711. *Cwittinger, David*: Specimen Hungariae Literatae virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens. Accedit Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis. Francofurti et Lipsiae typis et sumptibus Joh. Guil. Kohlesii, Univ. Altdorf. Typogr. 1711.
- Csontos*, 1882. *Csontos János*: Az esztergomi főegyházi könyvtár kéziratai. In: *Magyar Könyvszemle* 7. (1882) 306–335. p.
- Debreceni Ember–Lampe*, 1728. *(Debreceni Ember Pál) – Lampe, F. A.*: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania, Trajecti ad Rhenum, 1728.
- Fallenbüchl*, 1899. *Fallenbüchl Ferenc*: Otokocsi Fóris Ferencz élete és irodalmi működése. In: *Magyar Sion* 13. (1899) 268–290. és 361–383. p.
- Fallenbüchl*, 1967. *Fallenbüchl Zoltán*: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. In: *Levéltári Közlemények* 38. (1967) 193–236. p.

- Fazekas*, 2014. *Fazekas István*: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, 2014.
- Ferenczy–Danielik*, 1856. *Ferenczy Jakab – Danielik József* (Szerk.): Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Pest, 1856.
- Katona*, 1711–1740. *Katona István*: Historia regum stirpis Austriacae. Tom. XIX. Ord. XXXVIII. 1711–1740.
- Kovács*, 2016. *Kovács Katalin Anita*: Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai kapcsolatai a 17. században. Témavezető: Óze Sándor. Piliscsaba, PPKE BTK, 2016. (kézirat)
- Gácsi*, 1990. *Gácsi Hedvig* (Szerk.): Horváti Békési János diáknaplója. Peregrinatio Hungarorum 6. Szeged, 1990.
- Galla*, 1998. *Galla Ferenc*: Otrokocsi Fóris Ferenc gályarab Rómában. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10. Bp., 1998. 1–2. szám. 185–201. p. (Galla Ferenc kézírata alapján közlése: *Borovi József*.)
- Heltai*, 1994. *Heltai János*: Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinuszok. Bp., 1994.
- Imre*, 2012. *Imre Mihály*: Consolatio és reprezentáció — mártírok vigasztalása Zürichben. In: Studia Litteraria 51. (2012) 161–188. p.
- Knapp*, 2006. *Knapp Éva*: Ismeretlen források Otrokocsi Foris Ferenc katolizálásának kérdéséhez. In: Magyar Könyvszemle 122. (2006) 201–217. p.
- Knapp*, 2013. *Knapp Éva*: Otrokocsi Foris Ferenc könyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban. In: Magyar Könyvszemle 129. (2013) 99–105. p.
- Kulcsár*, 2003. *Kulcsár Péter*: A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Bp., 2003.
- Makkai*, 1976. *Makkai László* (Szerk.): Galeria omnium Sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete. Bp., 1976.

- Mihalik*, 2015. *Mihalik Béla Vilmos*: Az 1674-es gályarabper előzményei és a bécsi udvar. In: Mártírium és emlékezet: protestáns és katolikus narratívák a 16–19. században. Szerk. Farkas Gergely Tamás et al. Debrecen, 2015. 111–120. p.
- Mihalik*, 2017. *Mihalik Béla Vilmos*: Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699). Bp., 2017.
- Molnár*, 2005. *Molnár Antal*: Mezőváros és katolicizmus. Bp., 2005.
- Otrokocsi*, 1672. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Disputatio Theologica de Vocatione Abrahami, iuxta locum Genes. 12. vers. 1.2.3. RMK III. 2600.
- Otrokocsi*, 1682. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Kereszt alatt nyögő Magyar Izraelnek Hálá-adó és Könyörgő Imádságái. Siral 3. v. 48. 49. 50. Kolosvár, 1682.
- Otrokocsi*, 1683. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Idvességes Beszélgetések, Némelly válogatott Szent Írásbeli helyyekrül. Mellyeknek alkalmatosságával, helyel helyel, a Szent Írásnak értelmében gyönyörködő elméknek, igen szükséges Kérdések megmagyaráztatnak; és minden idvezülni kívánczó lelkeknek épületire, szép Tanúságok és azokból ki-folyó Hasznok alkalmaztatnak. Kolosvár, 1683.
- Otrokocsi*, 1690. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Apocalyptica Tuba, Quinta, Ortum, Progressum & Interitum, Locustarum, Aculeis et omni stratagemate armatarum, pandens; in Ecclesia Dei multis persecutionibus jactata? consolationem, contra magnos et praecipuos Antichristi Satellites, An. D. 1683 explicata [...] in qua deplorandus Ecclesiae Hungaricae Status compendiose delineatur. Amstelaedami, 1690.
- Otrokocsi*, 1690 (2). *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Strenae Cujus Discussio Pacifica. Seu Questionis Decantatae, Ubi fuerit Ecclesia Reformata, ante Lutherum, Zwinglium & Calvinum? a Sacerdote quodam Ordinis Jesuitici, loco muneris novi anni ad alios missae, compendiosa Resolutio, pace, modestia et charitate Cristiana temperata. Amstelodami, 1690.

- Otrokocsi*, 1692. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Ειρηνικόν, Seu Pacis Consilium, Pro Ineunda Unione et Concordia, inter Fratres Protestantes Augustanae et Helveticae, ceterisque cognatis confessionibus addictos; Ecclesiae Dei hoc tempore infausto, inprimis in afflictissima Hungaria saluberrimum... Franecker, 1692.
- Otrokocsi*, 1693. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Origines Hungaricae; Seu Liber, Quo Vera nationis Hungaricae Origo et Antiquitas è Veterum Monumentis et Linguis praecipuis, panduntur: Indicató hunc in finem fonte, tum vulgarium aliquot Vocum Hungaricarum, tum aliorum multorum Nominum, in quibus sunt: Scythia, Hunnus, Hungarus, Magyar, Jász, Athila, Hercules, Ister, Amazon etc. Pars Prima et Secunda. Franecker, 1693.
- Otrokocsi*, 1933. *Otrokocsi Fóris Ferenc*: Fenevad dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyóságot tevők ellen 1676. Ford. és sajtó alá rendezte Dr. Herpay Gábor. Bp., 1933.
- Pauler*, 1876. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. kötet. Bp., 1876.
- Péter*, 1995. *Péter Katalin*: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századból. Bp., 1995.
- Péterffy*, 1742. *Péterffy, Carolus*: Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae... Vienna Austriae, 1742.
- Révész*, 1894. *Révész Kálmán*: A kassai ref. egyh. gondnoka számadásai 1682–1688. In: Magyar Történelmi Tár 3. sor. 17. (1894) 152–163. p.
- S. Varga*, 2005. *S. Varga Katalin*: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve (textus és értelmezés). Nagydoktori disszertáció, 2005.
- Soós*, 2006. *Soós István*: Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1715) In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (2006) 1. sz. 5–23. p.

- Shore*, 2012. *Shore, Paul*: Jesuits on the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773). Budapest–New York, 2012.
- Szabó*, 2012. *Szabó András Péter*: „De profundis.” Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában. In: Századok 146. (2012) 1085–1160. p.
- Szinnyei*, 1905. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. 10. kötet, Bp., 1905.
- Timon*, 1733. *Timon Sámuel*: Imago antiquae Hungariae representans Terras, adventus, res gestas Gentis Hunnicæ, Cassoviae, 1733.
- Tóth*, 2016. *Tóth Gergely*: Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század). Bp., 2016.
- Tóth*, 2018. *Tóth Gergely*: Historia querelarum. Sérelmekből összeálló egyháztörténet Okolicsányi Pál Historia diplomatica című munkájában. In: A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században. Főszerk. Száraz Orsolya, szerk. Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály. Debrecen, 2018. 217–227. p.
- Varga J.*, 2007. *Varga J. János*: A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi – Apafi – Thököly 1663–1683. In: Történelmi Szemle 49. (2007) 289–297. p.